

Timon Sámuel a tokaji borról

Tüskés Gábor

ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet

KIVONAT

A tanulmány bemutatja Timon Sámuel kassai jezsuita történetíró tokaji bort dicsőítő epigramma-ciklusát, amely a szerzőnek a Tisza és a Vág folyók történeti-földrajzi leírását tartalmazó könyvében jelent meg 1735-ben. Az epigrammákban Timon egy fiktív keretbe helyezett, referencializált topográfiát hozott létre, amelyben a tokaji régióhoz tartozó településeknek és az ott termő boroknak sajátos jelentéseket tulajdonított. A humanista hagyomány mentén, patrióta színezettel, egy virtuális régiószemlélet jegyében narrativizálta, lokalizálta és értelmezte Bacchus alakját, s ezzel jelentősen hozzájárult a tokaji borvidék mitologizálásához.

KULCSSZAVAK: neolatin irodalom, jezsuita költészet, bordicséret, Bacchus, Tokaj

Mintegy fél évszázaddal a tokaji bornak a magyarországi későhumanista historiográfiában „vinum nobilissimum atque praestantissimum”-ként történt említése¹ után és néhány év-tizeddel Hermann Conring ugyanarra vonatkozó megjegyzése – „vinum generosissimum”² – előtt, a jezsuita Pázmány Péter, esztergomi érsek kiadta magyar nyelvű prédikációinak gyűjteményét, benne „A részegségnek veszedelmes undokságáról” című, a vízkereszt utáni második vasárnaphoz rendelt első prédikációval.³ A prédikáció a későhumanista alkoholel-lenes diskurzus igényes példája, amely a racionális érvelésmód, a retorikai megformálás, a

1 „est autem ibid[.] ad Tokainum nobilissimi atque praestantissimi vini uberrimus redditus”. Forgách 1788, 228. A mű 1572 és 1576 között keletkezett.

2 „Circa Tockay nascitur vinum generosissimum, qui magna est ibi coeli clementia.” Hermann Conring: *Thesauri rerumpublicarum pars quarta. Continens [...] Regnum Hungariae [...] Per Philippum Andream Oldenburger*. Genevae, Samuel de Torunes, 1675. Idézett kiadás: Conring 1730, 341.

3 Pázmány 1903, 282–306. A prédikáció első kiadása: 1636. Vö. Bitskey 1979, 116. A részegség elleni irodalom motívumaihoz vö. pl. Taubmann 1592.

felhasznált források, motívumok és exemplumok, valamint a lélektani megfigyelések tekintetében egyaránt kiemelkedik a gyűjtemény bűnökről írt prédikációi közül. Név szerint Pázmány egyetlen borfajtat sem nevez meg, így a tokajit sem.⁴

Mintegy száz évvel Pázmány prédikációjának megjelenése után, néhány év eltéréssel két kassai jezsuita tanár latin nyelvű költeményekben dicsőítette a tokajit. Az első a huszonnyolc éves korában elhunyt Marotti Imre csonkán maradt és tanítványai által befejezett, tizenegy énekből álló, 1728-ban kiadott kiséposza, középpontban a tokaj-hegyaljai borvidék mitologizáló bemutatásával.⁵ A második Pray György egyik előfutára, Timon Sámuel 1735-ben megjelent geográfiai-topográfiai leírása a Tisza és a Vág folyók vidékéről, benne a tokaji régió tárgyalásával és a hozzá tartozó települések borait dicsőítő epigramma-ciklussal.⁶ A műfaji különbség ellenére a két munka szemlélete és célkitűzése több ponton közel áll egymáshoz. Marotti munkájával, amely liber gradualisként jelent meg, Szörényi László foglalkozott.⁷ Timonét János István tárgyalta, aki megjelentette a könyv hasonmás kiadását, és elkészítette Timon néhány epigrammájának verses fordítását.⁸ Tandori Dezső a ciklusból lefordított tizenhat epigrammát.⁹ Az eposz és az epigramma-ciklus összehasonlító vizsgálatára, nemzetközi kontextusba helyezésére és forrásainak feltérképezésére másutt tettem kísérletet, most Timon epigrammáit mutatom be.¹⁰

4 A prédikációt Pázmány három részre tagolta: először a részegség bűnének nagyságát fejtegeti, ezt követően a belőle származó Isten elleni bűnöket és „világi nagy károkat és veszedelmeket”, betegségeket és társadalmi bajokat mutatja be, végül a részegségnek mint „gyalázatos esztelenség”-nek, az emberi „bolondság cégérének” a gondolatát részletezi. A bevezetőben kijelenti, tudja, milyen nehéz megszüntetni a megrögzött szokást, kiváltképpen abban az országban, „melyben az emberek [azaz a férfiak] pincetokok”. A bibliai könyvek, azon belül elsősorban Pál apostol levelei, továbbá az egyházatyák – köztük mindenekelőtt Augustinus – mellett Pázmány feltűnően sok, összesen mintegy tizenöt antik auktort idéz, mindenütt pontos forrásmegjelöléssel, számos latin idézettel, néhányra többször is hivatkozik. Erkölcsi és teológiai szempontok mellett társadalmi, gazdasági és orvosi-dietetikai érveket is érvényesít. Képekben, metaforákban és hasonlatokban gazdag, szemléletes leírását adja a részeg embernek; pontosan megkülönbözteti egymástól a részegség káros következményeinek eltérő aspektusait. Változatosan alkalmazza a különféle földrajzi helyekhez, személyekhez és eseményekhez kapcsolódó, a mértéktelen borivás káros hatásait szemléltető, az antikvitástól saját koráig terjedő exemplumok sorolásának technikáját. Nem feledkezik meg a bor mértékletes fogyasztásának hasznairól, de hosszan kárhoztatja a borral történő felköszöntés szokását. Ennek kapcsán kifejti: „ha egy nagy völgybe vinnék a török császár erejét, és ráeresztenék azt a bort, melyet sok részegeskedésben megittak Magyarország szabadulásáért: nem kellene semmi vízőzön a török veszedelmére; mind borban halnának.” A részegség káros következményeit szemléltetve idézi „ama spanyol barát” példáját, „aki látván, hogy Németországban sokszor a részegségről vádolják vala magokat a gyónásban”, de nem tudván, mi az, megpróbálta, s miután harmadnapra se gyógyult ki belőle, megfogadta, hogy a részegséget meggyónóknak ezután kizárólag az újbóli megrészegülést adja penitenciaként.

5 Marotti 1728.

6 Timon Sámuel: *De vino Tocaiano*. In Timon 1735, 89–92.

7 Szörényi 1993a; Szörényi 1993b.

8 János 1999; János 2006.

9 Pap 1985, 102–104. Timon első epigrammájának ismeretlen eredetű magyar nyelvű verses fordítása négy strófában, téves forrásmegjelöléssel: Ott, 222.

10 Tüskés 2024.

Marotti kiseposza jelentős példája a metamorphosis-műfaj intenzív 18. századi recepciójának,¹¹ egyben ösztönzője volt a tokaji bor és borvidék körül a 18. század első harmadában meginduló mitizálódási folyamatnak. A tokaji bort Marotti egy szimbólumrendszerben azonosítja az istenek italával, miközben Ovidius és jezsuita kommentárjai nyomán összekapcsolja a görög-római mitológia hasznosítható elemeit a magyar földrajz és történelem megfelelő adottságaival. Tokaj vidékére helyezi át és kontaminálja az antik mitológia több elbeszélő motívumát, mint például Dionüszosz thébai hadjáratát, kalandját a kalózokkal, Niobé gyermekeinek vesztét, és törekszik egy regionális mitológia megteremtésére. A tokaji régiót és a tájat az életöröm helyszínéként, a múzsák mitikus alakokkal benépesített lakhelyeként ünnepli, ahol a poéta beleképzelheti magát az antik pásztorköltők szerepébe. Horatius nyomán Bacchus mint Apolló társa és a költő inspirációs forrása jelenik meg.

Timon Sámuel történetíróként, a magyarországi jezsuita történetíró iskola egyik megalapítójaként tartjuk számon elsősorban.¹² Történeti munkáiban a magyar és a szlovák nép közös múltját, a közös államiság történeti folyamatosságát hangsúlyozta. A Tisza és a Vág vidékét bemutató könyvének kiadási évében a kassai jezsuita rendházban élt, a rákövetkező évben, hatvanegy éves korában hunyt el. A munkát Timon Reviczky János Ferenc Árva megyei birtokosnak ajánlotta, aki Zemplén vármegye követe és főjegyzője volt, később szepesi, majd pozsonyi kamarai tanácsos, királyi ügyigazgató és tanácsos lett. 1725-ben megjelentette Máramaros megye földrajzi leírását,¹³ könyvtára révén szerepet játszott kora művelődésében. A szerző és a mecénás közös tudományos érdeklődését jelzi, hogy az ajánlás végén Timon „literatorum lumen, et praesidium”-nak nevezi Reviczkyt.

Ismeretes, hogy a folyók az antikvitás óta fontos szerepet játszanak a földrajzi terek észlelésében és létrehozásában, miközben jelentős mértékben hozzájárulnak a kulturális terek és regionális kultúrák keletkezéséhez, formálódásához. A folyók és a folyami tájak ösztönzően hatnak az irodalomra, Ausonius *Mosellájától* kezdve Sigmund von Birken *Donaustrandján* át Claudio Magris *Danubiójáig*. Az európai folyók menti kulturális terek és az általuk inspirált irodalmi alkotások módszeres összehasonlító vizsgálata épp csak elkezdődött.¹⁴ A Tiszáról és vidékéről jóval kevesebb irodalmi mű született, mint például a Duna és a Rajna mentéről. Ezért is fontos, hogy ami van, mielőbb ismertté váljon a nemzetközi kutatás számára.

Timon traktátusa az ajánlást és az előbeszédet („Prologium”) követően tizennyolc, közel azonos terjedelmű fejezetre tagolódik. Fő célja, hogy átfogó földrajzi és topográfiai leírást adjon a Tisza folyóról, annak mellékfolyóiról, az érintett megyék vízrajzi és természeti viszonyairól, a fontosabb településekről és várakról, kiegészítve rövid történeti kommentárokkal. A mű messze túlmutat egy szoros értelemben vett vízrajzi topográfia keretein. Timon

11 Klecker 2008, 78–79. Vö. Glück 1999; Brunner 1997; Szörényi 1979; Szörényi 1999.

12 Szelestei 1989, 86–109.

13 Reviczky 1725.

14 L. pl. Hülsen-Esch 2023.

a korabeli tudomány eszközeivel dolgozik, de didaktikus, történeti és irodalmi szempontokat is érvényesít. Az előbeszéd a munka másik indítékának („causa”) a „studium rei literariae”-t nevezi meg, az esetleges hibákat Ovidiusra utalva mentegeti.

A fejezetbeosztás a Tisza folyása mentén, a keleti forrásvidéktől északnyugat felé, majd északról délnyugat felé haladva, többnyire megyék szerint történt. A Külső-Szolnok megyétől délre húzódó folyószakasz bemutatása a XVI. fejezetben kevésbé részletes. Az utolsó két fejezet némileg szervesen kapcsolódik az előzőekhez, amennyiben nem a Tiszát, hanem a Duna északi ágának egyik mellékfolyója, a Felső-Magyarországot átszelő Vág Árva és Trencsén megyei szakaszait, valamint a két megye településeit tárgyalja. Ennek magyarázata az, hogy az ajánlás címzettjének, azaz a könyv mecénásának és magának Timonnak egyaránt ez volt a közös szülőföldje. A két folyó Timon számára a magyar és a szlovák nép történeti sorsközösségét jelképezi, a folyásuk mentén bemutatott természeti és kulturális javak egy virtuális Magyarország képét rajzolják ki.

A prózai leírásokat, ugyanúgy, mint Timon más munkáiban, itt-ott az adott régió sajátosságait összegző, rövid epigrammák szakítják meg, a fejezetek egy részét ugyancsak epigramma zárja. Az V. fejezetet lezáró, a Bodrog folyóról írt epigrammában Timon Cicero ismert bölcséleti szentenciáját („Omnium rerum principia parva sunt”, [Fin. 5, 21, 58], azaz minden dolognak kicsi a kezdete) parafrázálja.¹⁵ A VII. fejezetben Martialist idézi („Lib. XI. in Lydiam”), a X.-ben és a XIII.-ban („Georg. Lib. I.”) Vergiliusra utal.¹⁶ A földrajzi nevek többségének magyar alakját is megadja a latinizált forma mellett. A Vág völgye és az észak-magyarországi megyék helyneveit közli szlovákul is. Az olvasó tájékozódását megkönnyíti a tartalomjegyzék és a földrajzi nevek négy mutatója.

A Tisza menti régiók között Timon kitüntetett helyet juttat a tokaji borvidéknek. A „Vinealis terrae in Ungaria nobilissima designatio” (A Magyarországon legnemesebb szőlőtermő föld leírása) című XI. fejezetet a Zemplén megyétől északra fekvő Abaúj és Torna vármegyék vizeinek és településeinek leírásai közé illesztette.¹⁷ A tíz lap terjedelmű fejezetet a többitől eltérően két részre osztotta. Az első, prózai rész röviden bemutatja Zemplén megye és azon belül a tokaji régió településeit, várait és folyóit, a szőlőtermesztés természeti feltételeit. Esetenként megnevezi a távolságokat, és közöl néhány történeti adatot. A prózai rész második felében név szerint felsorol huszonhárom települést, ahol tokaji bort termelnek. Ezután megjegyzi, a Szerémség török által történt elfoglalása előtt jórészt ismeretlen volt a tokaji bor nemessége. Kezdetben csupán a lengyelek figyeltek fel rá, a többi nemzet előtt azonban ismeretlen maradt; a magyar királyok is szerémségi bort ittak. A török háborúk idején fontos stratégiai szerepet játszó tokaji várról Timon nem itt, hanem a kisvárdai Tisza-kanyart bemutató IV. fejezet végén tudósít.¹⁸

¹⁵ Timon 1735, 36.

¹⁶ Timon 1735, 49., 69., 103.

¹⁷ Timon 1735, 82–92.

¹⁸ Timon 1735, 31.

A második, „De vino Tocaiano” c. verses rész a topográfiai ismertetés keretébe illesztett, rendhagyó kísérlet a költői mítoszteremtésre.¹⁹ A ciklust egy hosszabb és egy rövidebb, az egész borvidékre vonatkozó epigramma vezeti be, melyekhez további huszonhat, többségében az egyes települések borait jellemző, külön címmel ellátott, kétsoros (egy esetben egysoros) epigramma kapcsolódik. A disztichonok egyenként, nagyjából minőségi sorrendben jellemzik a borokat, a címek többségét Timon a települések nevéből konstruálta. A ciklus egyik ösztönzője nagy valószínűséggel Vergilius *Georgicájának* borkatalógusa volt (2, 89–108). Horatius két Bacchus-ódájának (Carm. 2,19; 3,25) ismerete ugyancsak feltételelezhető.²⁰ A ciklus alapja a felismerés, hogy a különböző települések környékén eltérő jellegű és minőségű borok teremnek. Az epigrammák néhány kifejezéséhez és egy-két címhez Timon rövid, a megértést segítő magyarázatot kapcsolt. A címekben megnevezett települések száma összesen huszonnégy, mivel van négy „Plura junctim” (Több együtt), „Adulterinum” ([Bor] hamisítás), „Ad Gurgulum” (Gurgulusra) és „Alterum” (Egy másik) című kétsoros; egy epigramma címében három helynév található. A települések között feltűnnek olyanok is, amelyek nem tartoznak a tokaji borvidékhez, mint Boldogkő, Szikszó, Ond, Miskolc, Németi és Kassa. Közülük Kassa és Boldogkő Marottinál is megtalálható. A települések sorrendje a ciklusban eltér a prózai részben található felsorolás rendjétől.

Az első két, ún. közös („commune”) epigramma alapozza meg az egész ciklus bormitológiáját. Timon itt mitikus kerettörténetet konstruál a tokaji bornak, és a tokaji szőlőkultúra kezdeteit Bacchus idejére vezeti vissza. A bevezető epigrammában, mely hat disztichonból áll, Bromius, azaz Bacchus meglátogatja birodalmait, és a föld legjobb borát keresi. Végül eljut Tokaj vidékére, látja a neki szentelt csúcsokat, és csodálkozik, hogy a föld az északi sark közelében ilyen gyönyörűségeket terem. Megmássza a Szarvas-dűlőt, és körülnéz a hegyeken, amelyeket Mád, Tarcal és Zombor birtokol. Még jobban meglepődik a hely adományain és borvidékein, majd így szól: „Campaniában és Chioson is hosszú ideig laktam, de örök házamra végül itt találok.” A „Cervum” kifejezéshez Timon jegyzetben megadja a szó magyar jelentését, és hozzáfűzi, ez egy kiváló tokaji szőlő.²¹ A Szarvas helynév együttes szerepeltetése Bacchusszal felveti a lehetőséget, Timon törekedett a klasszikus és a magyar mitológia egy-egy jellegzetes motívumának összekapcsolására. A keresés motívuma és Bacchus tokaji megtelepedése Marotti kiseposzának is az egyik alapgondolata. A Tokaj körüli hegyek három tulajdonosának neve azonos a borvidék három jelentős településének nevével, ami Marotti gyakorlatára emlékeztet.

A második epigrammát csupán egyetlen disztichon alkotja, és megszemélyesítésre épül: „Amíg nemcsak az oltványokat, hanem az évszakok teljességét is érleled, Tokaj atyja, csodás leszel.” Vergilius egyik sorát variálva („temptatura pedes olim uincturaque linguam”; „Hegy-

19 Timon 1735, 89–92. – Az epigramma-ciklus teljes szövegét és prózafordítását l. a Függelékben. A ciklus átírásának és prózafordításának ellenőrzését Rédey-Keresztény Jánosnak köszönöm.

20 Vö. McKinlay 1946; Kőrösi 2008, 115–167.

21 A Szarvas-dűlő máig létező helynév Tarcal határában. Pap 1985, 41.

leve is lábodba szalad, nyelved köti gúzsba” [Lakatos István fordítása], Geo. 2,94) Timon hozzáfűzi, ez a bor inkább a lábakat csábítja el, mintsem a fejet. A megjegyzést – Horatiust parafrázálva (Carm. 1,18) – a Tokaj atyjának („Tocainus pater”) nevezett Bacchus szájába adja, megjelölve a boristen kedvelt antik epithetonjait: kicsapongó, gondúzó, (Lenaeus, Lya-eus; vö. Ov. Met. 4,11–15; Verg. Aen. 4,58; Hor. Carm. 1,7,22).

Az egyes települések borait bemutató epigrammák jellegzetességei közé tartoznak az antik irodalmi és mitológiai utalások. A nemes itáliai borok közül Timon egy-egy alkalommal említi a cæcubumit (Vö. Hor. Sat. 2,8,15) és a falernumit (vö. Hor. Carm. 1,27,10; 2,11,18–20; Verg. Geo. 2,96), az előbbi a tolcsvaival, az utóbbit az újhelyivel kapcsolatban:

A tolcsvai

Ej, a tolcsvai legyőzi még a cæcubumit is,
jó ez, de az még jobb, mert biztosan átjut a vízen.

Az újhelyi

Az újhelyi hordócskák nem oly régiek, mint a falernumiak,
de az elavult dolgoknak gyakran nincsen bájuk.

A massicumi, amelyről ugyancsak Horatius (Sat. 2,4,51) és Vergilius (Geo. 2,143–144) szól, a tarcalinak szentelt epigrammában fordul elő. Az „Ausonius” kifejezés, amely egyaránt előfordul Vergiliusnál (Geo. 2,385), Ovidiusnál és Martialisnál, „itáliai” jelentésben, az olasz bort bemutató disztichon második sorában szerepel. Timon itt az itáliai borokkal versenyezni képesnek nevezi az olasz borokat:

Az olasz

E helynek Itália földje adott szép nevet;
mert olyan borokat terem, amelyek az itáliaiakkal vetekszenek.

Az epigrammák főszereplője egyértelműen Bacchus, akit Timon különböző neveken szólít meg: Bromius, Jacchus, Lenaeus, Lyaeus. Az utóbbi név a bor szinonimája, így pl. Horatiusnál (Carm. 1,7,22) és Vergiliusnál (Aen. 1,686). Bacchuson kívül egyedül Ganümedészt, Jupiter pohárnokát említi név szerint az antik mitológiából:

A tarcali

A tarcali szőlő korai éréskor mindig világosabb,
massicumit terem, amely méltó Ganümedész kezére.

Az epigrammák tartalmazznak néhány történeti utalást is. A tállyai bor epigrammájának második sora arra az anekdotaszerű históriára utal, amely szerint Draskovich György (1515–1587) pécsi püspök, 1562/63-ban I. Ferdinánd követe a trienti zsinaton, egy ebéd alkalmával

tállyai borral kínálta a pápát, aki elragadtatásában így kiáltott fel: „Summum pontificem talia vina decent!”²² A „talia” kifejezés kettős jelentése miatt a sor, amit a tipográfia is kiemel, kétféleképp fordítható: „A pápához ilyen borok illenek” – „A pápához tállyai borok illenek”:

A tállyai

Utoljára e gondúzó bor dicsérete maradjon fenn és terjedjen,
a pápához tállyai borok illenek.

A história és a Timon által idézett sor korábbi változata megtalálható Joannes Bocatius kassai polgármester „De quodam Papa, bibente vinum ex Talya, oppido Hungariae” című epigrammájában.²³ Az epigramma utolsó disztichonja a következő: „Gratulor ergo mihi, Papa dicit, talia nobis / Vina: patrem sanctum talia vina decent.” (Gratulálok tehát magamnak, mondja a pápa, az ilyen borok a mi számunkra vannak / az ilyen borok méltók a szentatyához.) Ha Draskovich római tartózkodásának idejét vesszük alapul, az epigrammában nagy valószínűséggel IV. Pius pápáról van szó. Egy másik epigrammában Bocatius az ugyancsak a tokaji borvidékhez tartozó Szántó borát említi meg, egy „másik” pápával kapcsolatban („De alio quodam Papa”).²⁴

A ciklus történeti vonatkozásai közé tartozik a lengyelek tokaji bor iránti érdeklődésének említése két epigrammában:

A boldogkői

Sokan ezt dicsérik, mások nem mondják nemesnek,
a szarmata, aki megveti a civódást, gyakran elragadja.

A miskolci, szikszói, aszalói stb.

A nagylengyel ritkán kívánja ezt a mustot,
maga a kislengyel jobban tudja, miért keresi azt.

[Timon megjegyzése:] Utalás Nagy- és Kislengyelország szétválasztására.

Az epigrammák egy része jellemzi az adott település borának tulajdonságait. Az első helyen természetesen a tokaji áll, amely Timon szerint a legmagasabban fekvő részeken a legjobb (ami minden borra érvényes), majd felszólítja az olvasót, ne engedje innen visszaszorulni, és ezt igya. A kapcsolódó megjegyzésben az alacsony helyeken termő bort fanyarnak nevezi:

22 Elsőként idézi Szirmay 1798, 15–16. Hasonmás kiadása: Szirmay 2022. Vö. János 1999, [25]–[26]. Szirmayhoz l. Csörsz Rumen 2006.

23 Joannes Bocatius: *Castra temperantiae vel Exercitia Poetica*. Bartphae, Jacobus Kles, 1597. Idézett kiadás: Bocatius 1990, 243–244., 889. 187. sz. Vö. Tarnai 1984.

24 Bocatius 1990, 244. 188. sz.

A tokaji

A legjobb bor Tokaj legmagasabb részén terem,
innen visszaszorulni ne engedd*, a magas serlegeken kapj.

**Az alacsony helyeken, mint gyakran előfordul, fanyar.*

Az egyes borok jellemzése meglehetősen általános keretek között mozog. A minőség lehet jó, mint a bényeié:

A bényei

Nem tévedek, ha jó bornak tartalak,
de a bényi névről ismernek inkább.

Lehet nem a legjobb, mint a keresztúrié:

A keresztúri

Bevallom, a keresztúri nem a legjobb,
de állítom, hogy közel áll a tokajihoz.

Lehet édes, mint a zombori és az ondi:

A zombori

Ez a Jacchus [= Bacchus] minden erős férfit kifordít magából,
ha édes van kéznél, mit se fél a serlegtől.

Az ondi

Minden dicséretet elnyer, ha az édeset erőssel vegyíti.
A göncit csak kitűnő szüret esetén ajánlja:

A gönci

A göncit ne vesd meg, ha a szüret
kitűnő, máskor igyál mást.

Elismeri, a monoki nincs mindenkinek ínyére, de a gazdái nem vetik meg:

A monoki

Ha netán nincs ínyére mindenkinek ez a bor,
örül, ha gazdái nem vetik meg.

Kivételesen lehet savanyú is, mint a németi:

A németi

Ne gondold, hogy a németi ecet olcsó,
mert olcsó volt, amíg még bor volt.

A hejcei bor kapcsán az egészségre gyakorolt kedvező hatást említi Timon:

A hejcei

Van még egy Jacchus, különféle címekkel ékes,
egy egészséges ajándékkal én magam vagyok ékes.

A „Plura junctim” (Több együtt) című epigramma a tokaji néven ismert borok számának növekedését hangsúlyozza:

Több együtt

Nőttön nő a borkészítmények száma,
amelyeket tokaji néven kedvel az ivó.

A mádi kapcsán Timon nyíltan bevallja, az itteni szőlő varázsát nem ismeri:

A mádi

Más fürtök bármilyen okból híresek lehetnek,
a mádi szőlő varázsát nem ismerem.

Néhány epigrammában Timon az adott település valamilyen lokális vonatkozását veszi alapul. Így például a kassainál a város alapítási legendájának fő alakját, Cassiát szerepelteti, miközben jelzi, az itt termő bort az idegen nem ismeri, mivel azt mind a kassaiak isszák meg:

A kassai

Az idegen nem tudja, Cassia milyen bort ad,
mert bármit a présből kinyom, azt mind megissza.

A szántóiról szóló epigrammába beilleszti annak a megyének a nevét, melyben a település található:

A szántói

Amit a szüret a szántói présekből kibocsát,
az *újvári föld első dicsósége.

**Abaujvár vármegye.*

A pataki bor kapcsán Timon a folyóra utal, amelynek mentén a város fekszik, és jegyzetben megmagyarázza a pentameterben használt „lagena” (lagoena) kifejezés jelentését:

A pataki

Noha bőséges, annyira mégsem víg a Bodrog folyó,
mint amennyire egy kis palack* a folyami* tótól.

**pataki *a kipréselt must tárolására szolgáló edény.*

A szerencsi borról szóló epigramma a város nevére játszik rá, amely – mint a kommentár jelzi – egy „e” betű hozzátoldásával magyarul szerencsét jelent:

A szerencsi

Ennek ugyan teljes volna a szerencséje,
de annál anyanyelvünkön hiányzik az utolsó betű.

**Szerencs helység *szerencse Fortuna*

A lizskai bor dicséretében Timon a helyi pincékből származó serlegeket veszi alapul:

A lizskai

Akik megkóstolják a lizskai pincék serlegeit,
felsóhajtanak: Bárcsak lenne még több Lizska!

Az „Ad Gurgulum” című epigramma bevezető kommentárjában Timon bemutatja az áldomás miskolci törvényét, ti. hogy a teletöltött poharat újra ki kell inni.²⁵ Az epigrammában és a magyarázó megjegyzésben közvetlenül megszólítja az olvasót:

Gurgulusra

Aki a miskolci törvényt [= az ivás rítusát] meg kívánja tartani. Ezennel megállapíttatik,
hogy aki áldomást iszik, és borral teletölti poharát, újra ki kell innia azt.

Amíg ezt olvasod, Gurgulus, meg ne örülj magadnak,
ugyanis te vagy az egyedül, aki mentesül e *törvény alól.

**azaz, ha sokat akarsz inni.*

Az ez után álló, utolsó epigramma visszaüt az előzőre, és a mértékletesség szükségességére figyelmeztet:

25 Vö. Opsopoeus 1536; Kühlmann 2016, 95; Kühlmann–Beichert 2021, 81–106.

Egy másik

Az ilyen törvények miatt sok iszákos ment tönkre:
hogyan tönkre ne menj, te aggályos, azzal sérted ezeket.

Külön disztichonban óv Timon a borhamisítástól, amelynek Konrad Celtis külön ódát szentelt.²⁶ Ennek nyereségét Timon különösen károsnak mondja:

[Bor]hamisítás

A hamisítást távoztasd el innen, ha nem akarod megbánni azt,
mert alig van károsabb az ilyen nyereségnél.

Az áttekintés mutatja, Timon változatosan alkalmazta a bordicséret és a Bacchus előtti hódolat (vö. pl. Propertius, 4,1,62; Hor., Carm. 2,19; 3,25) általánosan ismert motívumait, toposzait. Ezeket többször összekapcsolta helyi és történeti vonatkozásokkal, a borkészítés és fogyasztás egyetemes sajátosságaival. Az antik eredetű ismétlődő motívumok közé tartozik a felhívás a bor élvezetére (vö. pl. Hor., Carm. 1,11; 1,37; 1,38). Bacchus utazása az első epigrammában ugyancsak mitológiai eredetű. Az antik bormitológia kedvelt motívuma, a bor vigasztaló szerepe (vö. pl. Tibullus, 2,2,1–4), szintén megjelenik. Ezzel szemben hiányzik például a himnusz a boroskancsóra (Hor., Carm., 3,21), a vidéki ünnep Bacchus tiszteletére (vö. pl. Verg., Geo., 2,380–396, 527–531), valamint Bacchus, Vénusz és a gráciák szövetsége (Hor., Carm., 3,21).²⁷ A mitologikus apparátus szerény, a helyi borfajták valóságos ismeretére utaló megfigyelések hiányoznak. A tokaji borok készítésének különleges módjára sincs utalás.

Az epigrammák poétikai sajátosságai lényegében megegyeznek a műfaj 18. századi jezsuita változatának jellegzetességeivel.²⁸ Ötletesség, szellemesség, tömörség és nyelvi lelemény tekintetében nem emelkednek a kor átlaga fölé. Nincs bennük keresettség, a metrika kisebb ingadozásokat mutat. A képmagyarázatra (ekphrasis) épülő epigramma típusa nem fordul elő. A mondatszerkesztés változatos, a hexametert és a pentametert rendszerint önálló mondat alkotja, áthajlást Timon csak kivételesen alkalmazott. Bizonyos kifejezések és sorok kiemelése eltérő betűtípussal a nyomatékositást szolgálja. A hexameter sorvégén, sormetszet előtt és a pentameter csattanóin többször hangsúlyos szavak találhatók. A kedvelt poétikai megoldások közé tartozik az ellentét, az olvasó megszólítása, a szójáték és a bírálat átfordítása váratlan elismerésbe. A ciklus és a traktátus prózai részébe illesztett epigrammák alapján a történész és topográfus Timon mellett az epigrammaköltőt is érdemes számon tartani.

26 *Ad Bacchvm prosevte in advlteros vini*. XII. In Kühlmann et al. 1997, 58–61., 966–968.

27 Vö. Kühlmann–Beichert 2021, 68.

28 Till 1999; van Gemert 2015. Vö. Jelenits 2000.

Timon Sámuel regionális keretbe foglalt, mitologizáló epigramma-ciklusa a maga nemében egyedülálló kísérlet a 18. századi magyarországi jezsuita költészetben. Bár külön nem hivatkozva, joggal feltételezhető, hogy ismerte Marotti művét, amely egyik ösztönzője lehetett. Marottihoz hasonlóan Timon is a *fertilitas* toposzt alkalmazza a tokaji borvidékre, és azt sugallja, hogy Bacchus az antik boristenből „pater Tocainus”-szá vált, aki az egész tájegységen uralkodik. A ciklus valójában himnusz: Bacchus, a tokaji bor és a tokaji borvidék együttes dicsőítése.

Marottihoz hasonlóan Timon is egy egyetemes poétikai eszköztár birtokában, de eltérő költői igénytel és más természetű invencióval dolgozott. A ciklus kezdeményező szerepet játszott a tokaji bor és borvidék irodalmi felértékelésében, jelentősen hozzájárult ahhoz, egyben jelzi az antik mítoszok 18. századi értelmezésében bekövetkezett változásokat. A két jezsuita közös célja a mitologizáló bordicséreten túl egy új mítosz létrehozása volt, melynek révén beemelték a borvidéket Magyarország pozitív jellemzői közé, s mintegy a nemzeti mitológia részévé avatták azt. Timon egy fiktív keretbe helyezett referencializált topográfiát hozott létre, amelyben a településeknek és a tájnak sajátos jelentéseket tulajdonított. A ciklus jelzi a folyamat kezdetét, melynek során a borivás, azon belül a tokaji bor kulturális-etnikai védjeggyé vált, majd a 19. századtól kezdve egyfajta elkülönülést is kifejezett a környező népekkel szemben.

Marottihoz hasonlóan Timon is a humanista hagyomány mentén, patrióta színezettel, egy virtuális régiószemlélet jegyében narrativizálja, lokalizálja és értelmezi Bacchus alakját. A lírai hangnem Marottinál végig jelen van, Timonnál a műfaj természetéből adódóan hiányzik. Tokaj és a tokaji bor bacchusi eredetmondájának erotizálását érthető okból mindketten mellőzték. Ez néhány évtizeddel később, Barcsay Ábrahám 1772-ben Orczy Lőrínchez írt egyik verses levelében ment végbe Vénusz alakjának bevonásával.²⁹

Az epigramma-ciklus recepciójának története külön kutatást igényel. *Bakhus* a címe és a főszereplője annak a parodisztikus elemekben gazdag vígjátéknak, amelyet a tokaji borvidékhez tartozó Sátoraljaújhely pálos gimnáziumában adtak elő 1765-ben magyar nyelven.³⁰ A katalógus jellegű bordicséret műfaját újította meg Hannulik János Krizosztom piarista tanár, a klasszicista líra előfutára „Ad haurinum Bupalum” (A részeges Bupalushoz) című latin nyelvű ódájában, kilenc magyarországi bortermő hely, köztük első helyen Tokaj dicséretével.³¹ Timon epigramma-ciklusa később sem merült feledésbe: Zemplén vármegye 1798-ban kiadott monográfiájában Szirmay Antal megjelentette a ciklus magyar kifejezésekkel bővített, makaronikus parafrázisát.³² A két utolsó epigrammában megváltoztatta a helyne-

29 Barcsay 2001, 66–70, 13. sz. A verses episztola első részének német próza fordítása: Kazinczy 1916, 120–122. Vö. Szörényi 2002, 139.

30 Varga 1990, 103–140.

31 Hannulik 1781, 152–154. Az óda magyar próza fordítása: Szörényi 2015, 97–98.

32 Szirmay 1798, 17–22. Kisebbségi változtatásokkal ismét kiadva a *Notitia* új kiadásában (Typ. Regiae Universitatis Pestianae, Buda, 1803), 8–11. A ciklus egyes darabjainak magyar próza fordítása: Matolai 1896.

veket, elhagyta az „Ad Gurgulum” című epigrammát, két további epigramma szövegét kibővítette magyar versekkel és részben újrafogalmazta. A ciklus első darabját 1800 körül Édes Gergely magyarra fordította.³³

A tokaji bor nemzetiesítésének tendenciáját folytatja Mátyási József hatsorosa, amely mottóként látott napvilágot Szirmay Antalnak a tokaji szőlőművelésről 1810-ben kiadott munkájában.³⁴ Mátyási itt híres külföldi borok, köztük a rajnai és a falernumi tréfás leértékelésével dicséri a tokajit. A boristennek ez a nemzetiesítése jelenik meg a tokaj-hegyaljai Bacchus-ikonográfia azon darabjain, amelyek hordón ülve, vitézkötéses nadrágban, csizmában és dolmányban, magyaros bajusszal ábrázolják Bacchust.³⁵

Az áttekintés mutatja azt is, hogy az eredmények ellenére még messze vagyunk a tokaji bort témául választó irodalmi alkotások, azon belül a latin nyelvű szövegek teljes körű számbavételétől és műfaji sokféleségének bemutatásától.³⁶ Nagyrészt ugyancsak hátra van a szövegek módszeres filológiai vizsgálata, toposzkészletének feltárása, az összehasonlítás a más borvidékekhez kapcsolódó művekkel és a nemzetközi kölcsönhatások dokumentálása.

33 Édes 1803, 83. CXXIII. sz.

34 Szirmay 1810, a címlap hátoldala. Vö. Knapp 2006.

35 Így pl. Bacchus-szobor Mádról, mésző, 19. század első fele, Tokaji Múzeum, ltsz. 67.35.1. (a szoborról készült felvételeket dr. Bőszéné Nagy Katalinnak köszönöm); Egerházy László: Bacchus-szobor Erdőbényén, fa, 1996. Vö. János 1999, [23] 37. jegyzet; Gyulai 2010, 287, 1. kép.

36 Vö. pl. Turóczi-Trostler 1938; Kunszery 1964; Kunszery 1966; Sturm 2000; Sturm 2002.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Barcsay 2001.** Egyed Emese (szerk.): *Mennyei Barátom! Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrinczhez (1771–1789)*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2001. (Erdélyi Tudományos Füzetek 236.)
- Bitskey 1979.** Bitskey István: *Humanista erudíció és barokk világgép. Pázmány Péter prédikációi*. Akadémiai, Budapest, 1979. (Humanizmus és Reformáció 8.)
- Bocatus 1990.** Joannes Bocatus: *Opera quae exstant omnia. Poetica*. Tom. 1. Ed. Ferenc Csonka. Akadémiai, Budapest, 1990.
- Brunner 1997.** Sandra Brunner: *Die „Metamorphoses Austriae“ des Franciscus Dolfín. Antike Mythenrezeption und poetische Habsburgpanegyrik*. Diplomarbeit Wien, 1997.
- Conring 1730.** Hermann Conring: *Opera*. Tom. IV. Ed. Johann Wilhelm Göbel. Friedrich Wilhelm Meyer, Braunschweig, 1730.
- Csörsz Rumen 2006.** Csörsz Rumen István: Egy hegyaljai régiségbúvár a XIX. század elején. Szirmay Antal műveiről. *Bacchus földje. Képek Tokaj-Hegyalja múltjából*, 1. (2006) 1. sz. 31–40.
- Édes 1803.** Édes Gergely: *Íramati és danái. (Epigrammata & Odae)*. Máramarosi Gottlieb Antal, Vác, 1803.
- Forgách 1788.** Franciscus Forgách: *Rerum Hungaricarum sui temporis commentarii libris XXII e ms. in lucem prodeuntes*. Ed. Alexius Horányi. J. M. Landerer, Posonii, 1788.
- van Gemert 2015.** Guillaume van Gemert: Vom Aristarchus zur Jesuiten-Poesie. Zum dynamischen Wechselbezug von Latein und Landessprache in den deutschen Landen in der Frühen Neuzeit. In Jan Bloemendal (ed.): *Bilingual Europe. Latin and Vernacular Cultures, Examples of Bilingualism and Multilingualism, c. 1300–1800*. Brill, Leiden/Boston, 2015. (Brill Studies in Intellectual History.) 118–143.
- Glück 1999.** Martina Glück: *Metamorphoses Styriae des P. Ludwig Deibel S.J.* Diss. Wien, 1999.
- Gyulai 2010.** Gyulai Éva: Vinum acuit ingenium. A hordón ülő Bacchus ikonográfiája a 16–17. századi emblémákon. In Gyulai Éva, Viga Gyula (szerk.): *Történet – muzeológia*. BAZMMI – ME BTK TTI, Miskolc, 2010. 287–309.
- Hannulík 1781.** Joannes Chrysostomus Hannulík: *Lyriconum liber tertius, et quartus. Ac unus epodon*. Typ. Antonii Károlyi per Franciscum Eitzenberger, M. Karolini, 1781.
- Hülschen-Esch 2023.** Andrea von Hülsen-Esch (Hrsg.): *Flusslandschaften. In Mittelalter und Moderne*. University Press, Düsseldorf, 2023. (Studia Humaniora.)
- János 1999.** János István: Timon Sámuel és a Tibisci Ungariae fluvii notio Vagique ex parte. In Uő. (kiad.): *Tibisci Ungariae fluvii notio [...]*. Cassovia, 1735. Hasonmás kiadás. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, Nyíregyháza, 1999. [1]–[30]
- János 2006.** János István: Timon Sámuel Tokaji borról írt közönséges epigrammája. *Bacchus*

- földje. *Képek Tokaj-hegyalja múltjából* 1 (2006), 1, 53–56.
- Jelenits 2000.** Jelenits István: A latin nyelvű epigramma XVIII. századbeli piaristák költői gyakorlatában. In Uő: *Az ének varázsa*. Új Ember, Budapest, 2000. 30–64.
- Kazinczy 1916.** Kazinczy Ferenc: Über die Erhebung der ungarischen Sprache zur Sprache der öffentlichen Geschäfte und der Schulen in Ungarn. Eine Preisschrift. Aus dem Ungarischen von dem Verfasser selbst übersetzt. In Heinrich Gusztáv (kiad.): *Kazinczy Ferenc Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1916. (Régi Magyar Könyvtár 37.) 35–124.
- Kleckner 2008.** Elisabeth Kleckner: Neulateinische Literatur an der Universität Wien. Ein Forschungsdesiderat. In Christian Gastsgeber – Elisabeth Kleckner (Hrsg.): *Neulatein an der Universität Wien. Ein literarischer Streifzug. Franz Römer zum 65. Geburtstag gewidmet*. Praesens, Wien, 2008. (Singularia Vindobonensia 1.) 11–88.
- Knapp 2006.** Knapp Éva: Berei Farkas András vándorköltő (1770–1832) és a tokaji bor. *Bacchus földje*, 1. (2006) 2. sz. 85–96.
- Kőríz 2008.** Kőríz Imre, *Horatius vini somnique benignus*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2008.
- Kunszery 1964.** Kunszery Gyula: Olvasókönyv a borról. *Látóhatár*, 14. (1964) 2. sz. 347–349.
- Kunszery 1966.** Kunszery Gyula: A tokaji bor a német és francia költészetben. *Látóhatár*, 16. (1966) 3/4. sz. 382–384.
- Kühlmann 2016.** Wilhelm Kühlmann: *Wissen als Poesie. Ein Grundriss zu Formen und Funktionen der frühneuzeitlichen Lehrdichtung im deutschen Kulturraum des 16. und 17. Jahrhunderts*. Walter de Gruyter, Berlin/Boston, 2016. (Frühe Neuzeit Bd. 204.)
- Kühlmann–Beichert 2021.** Wilhelm Kühlmann – Karl Wilhelm Beichert: *Literarisches Leben zwischen Rhein und Main. Der Wertheimer Dichter, Schulmann und Rentmeister Nikolaus Rüdinger (ca. 1530–1581) im Netzwerk des pfälzischen Späthumanismus*. Walter de Gruyter, Berlin/Boston, 2021. (Frühe Neuzeit Bd. 240.)
- Kühlmann et al. 1997.** Wilhelm Kühlmann, Robert Seidel, Hermann Wiegand (Hrsg.): *Humanistische Lyrik des 16. Jahrhunderts. Lateinisch und deutsch*. Deutscher Klassiker Verlag, Frankfurt/M., 1997. (Bibliothek der Frühen Neuzeit Bd. 5.)
- Marotti 1728.** Marotti Imre: *Metamorphoses seu natales poetici Submontanarum Superioris Hungariae urbium ac vinearum [...]*. Typ. Acad. per J.H. Frauenheim, Cassoviæ, 1728.
- Matolai 1896.** Matolai Etele: Zemplén-vármegye politikai és helyrajzi ismertetése. 4. Folytatás. *Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez*, 2. (1896) 19–20.
- McKinlay 1946.** Arthur Patch McKinlay: The Wine Element in Horace. I–II. *The Classical Journal*, 42. (1946), 161–167., 229–235.
- Opsopoeus 1536.** Vincentius Opsopoeus: *De arte bibendi libri tres*. Petreius, Nürnberg, 1536 (bővített kiadás: uott 1537).
- Pap 1985.** Pap Miklós: *A tokaji*. Gondolat, Budapest, 1985.
- Pázmány 1903.** Pázmány Péter: *Összes munkái*. VI. Kiad. Kanyurszky György. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1903.

- Reviczky 1725.** Reviczky János Ferenc: *Hungariae regni pars Transylvaniae Russiae et Moldaviae contermina integrum comitatum Maramarusiensem repraesentans*. K. n., Viennae, 1725.
- Sturm 2000.** Sturm László (szerk.) Kiss Gy. Csaba közreműködésével: *Tokaj a világirodalomban. Tanulmányok és művek*. Felsőmagyarország, Miskolc, 2000.
- Sturm 2002.** Sturm László (szerk.): *Tokaj a magyar irodalomban. Tanulmányok és művek*. Felsőmagyarország, Miskolc, 2002.
- Szelestei 1989.** Szelestei N. László: *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1989. (Az OSZK Kiadványai Új Sorozat 4.)
- Szirmay 1798.** Szirmay Antal: *Notitia historica, politica, oeconomica montium, et locorum viniferorum comitatus Zempleniensis*. J. J. Ellinger, Cassoviae, 1798.
- Szirmay 1810.** Szirmay Antal: *A tokaji [...] szőlőknek ültetéséről [...]*. Trattner Mátyás, Pest, 1810.
- Szirmay 2022.** Szirmay Antal: *Notitia montium et locorum viniferorum Zempleniensis, 1798. A Tokaji, vagy is hegyaljai szőlőknek ültetéséről, 1810*. A Kassán 1798-ban és a Pesten 1810-ben kiadott könyvek hasonmása. Pető Gábor fordításában, Orbán Áron jegyzeteivel és tanulmányával. L'Harmattan – Tokaj-Hegyalja Egyetem, Budapest–Sárospatak, 2022.
- Szörényi 1979.** László Szörényi: *De carminibus heroicis Ovidium Vergiliumque imitantibus a patribus Societatis Jesu provinciae Austriae saeculis XVII–XVIII scriptis*. In P. Tuynman, G. C. Kuiper, E. Keßler (ed.): *Acta Conventus Neolatini Amstelodamensis*. Wilhelm Fink, München, 1979. (Humanistische Bibliothek I 26.) 964–975.
- Szörényi 1993a.** Szörényi László: *Az országismertető metamorfózis: Marotti Imre*. In Uő: *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*. Amfipressz, Budapest, 1993. 87–93., 175–180.
- Szörényi 1993b.** László Szörényi: *La lode del vino tokaji nella letteratura umanistica e gesuita latina. Rivista di Studi Ungheresi*, 8. (1993) 73–76.
- Szörényi 1999.** László Szörényi: *Il genere gesuitico „Metamorphosis“ e la poesia di Bernardo Pannagl*. In Uő: *Arcades ambo. Relazioni letterarie italo-ungheresi e cultura neo-latina*. Soveria Mannelli, Rubbettino, 1999. 207–218.
- Szörényi 2002.** Szörényi László: *A tokaji bor dicsérete a humanista, illetve jezsuita neolatin irodalomban*. In Uő: *Philologica Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról*. Kortárs, Budapest, 2002. 136–139.
- Szörényi 2015.** Szörényi László: *Bacchus kocsmája*. Kortárs, Budapest, 2015. (Borozgató Magyarok 1.)
- Taubmann 1592.** Friedrich Taubmann: *Lusus duo juveniles: Martinalia & Bacchanalia*. Lehmann, Wittenberg, 1592.
- Tarnai 1984.** Andor Tarnai: *Lateinische Lyrik in Ungarn im 16–17. Jahrhundert*. *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae*, 26. (1984) 233–242.
- Till 1999.** Andrée Till (éd.): *La Lyre jésuite: anthologie de poèmes latins (1620–1730)*. Droz, Genève, 1999. (Travaux du grand siècle XIV.)

- Timon 1735.** Samuel Timon: *Tibisci Ungariæ fluvii notio, Vagique ex parte*. Typ. Acad. per J.H. Frauenheim, Cassoviæ, 1735.
- Turóczi-Trostler 1938.** Josef Turóczi-Trostler: *Lob des ungarischen Weines*. Ranschburg, Budapest, 1938.
- Tüskés 2024.** Gábor Tüskés: Der Tokajer in der ungarländischen Jesuitendichtung des 18. Jahrhunderts. In Katalin Blaskó, Kálmán Kovács, Wynfried Kriegleder, Orsolya Tamássy-Lénárt (Hrsg.): *Tokaj – ein europäischer Erinnerungsort*. Praesens, Wien, 2024. (Verflechtungen und Interferenzen 12.) 131–163.
- Varga 1990.** Varga Imre (kiad.): *Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldék színjátékai*. Akadémiai, Budapest, 1990. (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század 3.)

FÜGGELÉK

Samuel Timon, Tibisci Ungariæ fluvii notio, Vagique ex parte, Cassoviae, J. H. Frauenheim, 1735, 89–92.

De vino Tocaiano**A tokaji borról****[1] Commune epigramma.**

Visebat Bromius totum sua regna per orbem,
 Dispiciens præstent quæ meliore mero.
 Denique Toccaji claram progressus ad oram,
 Vidit et hisce locis culmina sacra sibi.
 Obstupuit, quod delicias adametque, feratque
 Tales, Arcto terra propinqua polo.
 Post *Cervum scandit, montanaque circumspexit,
 Quæ Mada, et Tartzal, quæ quoq; Zombor habet.
 Amplius obstupuit sua dona, locosque meraci,
 Oreque mox fudit talia verba suo:
 Campanos colui, et Chios per tempora multa,
 At demum æternos hic mihi figo lares.

**Cervus (Szarvas) collis vitifer Tocajensis præcipuus.*

Közös epigramma

A szilaj Bacchus meglátogatta birodalmait az egész világon,
 hogy kifürkéssze, melyek kiválóbbak a színborban.
 Végül érkezett Tokaj híres vidékére,
 ezen a helyen is neki szentelt csúcsokat látott.
 Elcsodálkozott, hogy az északi féltekén
 ily gyönyörűséggel vemhes a föld.
 Miután megmászta a *Szarvast, a hegyeken is körülnézett,
 hogy milyenek a mádi, tarcali s zombori dűlők.
 Még jobban meglepődött adományaikon és borvidékeiken,
 majd e szavak hagyták el a száját:
 Campaniában és Chioson is hosszú ideig laktam,
 de örök hazámra végül itt találok.

**Cervus (Szarvas) kiváló tokaji szőlő.*

[2] Alterum.

Dum non tam plantas, quam tempora summa gravabis,
 Tum Tocaine pater prodigiosus eris.
 Vinum hoc magis tentat pedes, quam caput. Dicitur Bacchus Tocainus pater, sicut Lenæus,
 Lyæus, etc.

Másik

Amíg nemcsak az oltványokat, hanem az évszakok teljét is érleled,
 Tokaj atyja, csodás leszel.
 Ez a bor a lábakat csábítja el inkább, mint a fejet. Bacchust Tokaj atyjának is nevezik,
 valamint kicsapongónak, gondúzónek, stb.
 Nominatim aliqva laudantur.
 Mások név szerint dicsérve

[3] Tocajense.

Tocajum suprema tenet fastigia vini.
 Hinc *depressa cave, pocula celsa cape.
**In humilibus locis, ut plerumque sit, austerum est.*

A tokaji

A legjobb bor Tokaj legmagasabb részén terem,
 innen visszaszorulni ne engedd*, a magas serlegeken kapj.
**Az alacsony helyeken, mint gyakran előfordul, fanyar.*

[4] Tartzallinum.

Præcocibus semper Tartzallum clarius uvis,
 Fert Ganymedeia massica digna manu.

A tarcali

A tarcali szőlő korai éréskor mindig világosabb,
 massicumit terem, amely méltó Ganümedész kezére.

[5] Zomboriense.

Jacchus iste quamlibet fortes rotat.
 Si dulc[i]or adsit, non timet quenquam scyphum.

A zombori

Ez a Jacchus [= Bacchus] minden erős férfit kifordít magából,
 ha édes van kéznél, mit se fél a serlegtől.

[6] Madense.

Sint alii celebres causa quacunque racemi.
Nescio, quid gratum Madia vitis habet.

A mádi

Más fürtök bármilyen okból híresek lehetnek,
a mádi szőlő varázsát nem ismerem.

[7] Tallyense.

Permaneant, vigeatque hujus laus summa Lyæi,
Summum Pontificem Tallia vina decent.

A tállyai

Utoljára e gondűző bor dicsérete maradjon fenn és terjedjen,
a pápához tállyai borok illenek.

[8] Santoviense.

Quod de Santoviis mittit vindemia prælis,
Est *Ujvarini gloria prima soli.

**Comitatus Abaujvar.*

A szántói

Amit a szüret a szántói présekből kibocsát,
az *újvári föld első dicsősége.

**Abaújvár vármegye.*

[9] Boldogköiense.

Hoc multi laudant, aliqui nec nobile dicunt;
Jurgia contemnens Sarmata sæpe rapit.

A boldogközi

Sokan ezt dicsérik, mások nem mondják nemesnek,
a szarmata, aki megveti a civódást, gyakran elragadja.

[10] Keresturiense.

Non esse fateor, optimum Keresturi,
Sed esse dico proximum Tocajensi.

A keresztúri

Bevallom, a keresztúri nem a legjobb,
de állítom, hogy közel áll a tokajihoz.

[11] Liscense.

Qui de Liscanis degustant pocula cellis,
Suspirant, utinam plurima Lisca foret!

A lizskai

Akik megkóstolják a lizskai pincék serlegeit,
felsóhajtanak: Bárcsak lenne még több Lizska!

[12] Olasiense.

Huicce loco belle nomen dedit Italia tellus;
Gignit enim Ausoniis æmula vina cadis.

Az olaszi

E helynek Itália földje adott szép nevet;
mert olyan borokat terem, amelyek az itáliaiakkal vetekszenek.

[13] Toltschvense.

Evan [Euhan] Toltschvensis quoniam vel Cæcuba vincit,
Est bonus, at melior quia permeat æquora salvus.

A tolcsvai

Ej, a tolcsvai legyőzi még a cæcubumit is,
jó ez, de az még jobb, mert biztosan átjut a vízen.

[14] Plura junctim.

Accedunt numerum facientia massica magnum,
Quæ sub Toccaji nomine pотор amat.

Több együtt

Nőttön nő a borkészítmények száma,
amelyeket tokaji néven kedvel az ivó.

[15] Adulterinum.

Hinc fictum tollas si non vis plangere factum;
Nam vix est lucro quodquam damnosius isto.

[Bor]hamisítás

A hamisítást távoztasd el innen, ha nem akarod megbánni azt,
mert alig van károsabb az ilyen nyereségnél.

[16] Patacense, vel Patakiense.

Quam multis tantum non ridet Bodrogus amnis,
Quantum ex *Flumineo parva lagena* lacu.

**Patakiensi *vas mustum expressum recipiens.*

A pataki

Noha bőséges, annyira mégsem víg a Bodrog folyó,
mint amennyire egy kis palack* a folyami* tótól.

**pataki *a kipréselt must tárolására szolgáló edény.*

[17] Bényense.

Non erro, dum te prædico bonum vinum,
Sed Beniensis nomine es magis notum.

A bényei

Nem tévedek, ha jó bornak tartalak,
de a bényi névről ismernek inkább.

[18] Ujheliense.

Doliola Ujhelii non sunt ita prisca Falerni;
At crebro feris gratia rebus inest.

Az újhelyi

Az újhelyi hordócskák nem oly régiek, mint a falernumiak,
de az elavult dolgoknak gyakran nincsen bájuk.

[19] Ondense.

Omne feret punctum, si forti dulce jugabit.

Az ondi

Minden dicséretet elnyer, ha az édeset erőssel vegyíti.

[20] Serentschiense.

Huic equidem perfecta foret fortuna; sed illi
In patria lingua littera summa deest.

**Szerentsch locus *Szerentse Fortuna*

A szerencsi

Ennek ugyan teljes volna a szerencséje,
de annál anyanyelvünkön hiányzik az utolsó betű.

**Szerencs helység *szerencse Fortuna*

[21] Monocense, vel Monokiense.

Ne placeat cuncto hic Bromius si forte palato,
Gaudet heris, se non displicuisse suis.

A monoki

Ha netán nincs ínyére mindenkinek ez a bor,
örül, ha gazdái nem vetik meg.

[22] Hejcense.

Est variis titulis alter pretiosus Jacchus,
Dote salutifera sum pretiosus ego.

A hejcei

Van még egy Jacchus, különféle címekkel ékes,
egy egészséges ajándékkal én magam vagyok ékes.

[23] Miscalcense, Sixonense, Assaloviense etc.

Rarenter major poscit musta ista Polonus,
Ipse sciet melius cur petat illa minor.
Alluditur ad majorem, et minorem Poloniam Deficientia.

A miskolci, szikszói, aszalói stb.

A nagylengyel ritkán kívánja ezt a mustot,
maga a kislengyel jobban tudja, miért keresi azt.
Utalás Nagy- és Kislengyelország szétválasztására.

[24] Göncense.

Gencinum ne sperne merum, vindemia si sit
Præcellens, alio tempore pota aliud.

A gönci

A göncit ne vesd meg, ha a szüret
kitűnő, máskor igyál mást.

[25] Cassoviense.

Exterus ignorat, qualem det Cassia Bacchum,
Nam quidquid praelis exprimit, ipsa bibit.

A kassai

Az idegen nem tudja, Cassia milyen bort ad,
mert bármit a présből kinyom, azt mind megissza.

[26] Némethiense.

Nemethii acetum forte ne puta vile,
Quia vilius erat, quandiu fuit vinum.

A németi

Ne gondold, hogy a németi ecet olcsó,
mert olcsó volt, amíg még bor volt.

[27] Ad Gurgulum.

Miscolcensem legem observare gestientem. Statuitur ea, ut propinans, et implens pateram
mero, iterum illud exhauriat.

Dum legis ista, tibi blandiri Gurgule noli:

Nam, tu solus ab his *legibus exciperis.

**id est, si multum potare vis.*

Gurgulusra

Aki a miskolci törvényt [= az ivás rítusát] meg kívánja tartani. Ezennel megállapíttatik,
hogy aki áldomást iszik, és borral teletölti poharát, újra ki kell innia azt.

Amíg ezt olvasod, Gurgulus, meg ne örülj magadnak,
ugyanis te vagy az egyedül, aki mentesül e *törvény alól.

**azaz, ha sokat akarsz inni.*

[28] Alterum.

Ob similes leges multi periere bibentes:

Ne pereas, sancte tu violabis eas.

Egy másik

Az ilyen törvények miatt sok iszákos ment tönkre:
hogy tönkre ne menj, te aggályos, azzal sérted ezeket.

ABSTRACT

Sámuel Timon on Tokaj Wine

This study presents a series of epigrams praising Tokaj wine written by Sámuel Timon, a Jesuit historian from Košice, which appeared in the author's book containing a historical and geographical description of the Tisza and Vág rivers in 1735. In his epigrams, Timon created a fictional, referential topography in which he attributed specific meanings to the settlements belonging to the Tokaj region and the wines produced there. In line with the humanist tradition, with a patriotic tone, he narrated, localized, and interpreted the figure of Bacchus in the spirit of a virtual regional perspective, contributing significantly to the mythologization of the Tokaj wine region.

KEYWORDS : Neo-Latin literature, Jesuit poetry, wine praise, Bacchus, Tokaj